

MİLLİ MÜCADELE'DE SİYASAL KATILIMIN OLUŞUMU AÇISINDAN DİRENİŞ VE GÖSTERİLER

Tevfik Çavdar*

Giriş

Milli mücadele bir başka deyimle ulusal bağımsızlık savaşı incelenirken çok değişik yönleri ele alınmış ve bu yönlerin üzerinde uzun ve ayrıntıya inen araştırmalar yapılmış, sunulmuştur. Ne ki ulusal kurtuluş savaşı (biz buna sürekli olarak milli mücadele demeyi yeğliyoruz) temelde tüm ülkenin, tüm toplumun ortak savaşıdır. Böylesine ortak bir savaşım vermenin ön koşulu da bir yerde savaşımın amacına inanmak olduğu kadar, bir başka yerde de savaşım süresince alınan bütün kararlar sürecine şu ya da bu şekilde katılmış bulunmaktır. Ordu mu, Meclis mi tartışları sırasında Yunus Nadi Bey'e Mustafa Kemal'in söylediği «Önce Meclis Nadi Bey, önce Meclis» sözünden de ulusal kurtuluş savaşımının önder kadrosunun siyasal katılıma inandığını çıkartmaktayız.

Katılımı nasıl tanımlıyoruz. Bunu, siyasal bilimin değişik tanımları gözden geçirildikten sonra, belkide bu tanımların bir bileşkesi olarak şöyle özetleyebiliriz : Toplumdaki bireylerin siyasal karar süreçleri içersinde yer alabilmesi ve bu kararların oluşumunu etkileyebilmesi. Yani bir anlamda toplumdaki yatay ilişkilerin geliştirilerek sivilleşme ögesinin güçlendirilmesi. Görüldüğü gibi bu tanımda, toplumdaki bireylerin ve bu bireylerin oluşturduğu çeşitli örgüt ve kurumların kararlar kümesine (bu kararlar kümesi bütünüyle politik anlamlı kararlar kümesidir) katılması söz konusudur. Bu katılım dikey ilişkilerden daha çok yatay ilişkilerin geliştirilmesi ile sağlanıyor hatta güçlendiriliyor.

Bir başka anlamda siyasal katılımın (yukardaki tanım çerçevesi içinde) yaygınlaşması ve etkinleşmesi, yani siyasal ve sivil toplum arasındaki özdeşliğin pekişmesi aynı zamanda toplumun demokratikleşme sürecini de yansıtır. Bunlardan ötürü sivilleşme, demokratikleşme ve siyasal katılım kavramları genelde eş anlamlı olarak da kullanılabilir. Biz de bu terimleri aynı içerikte kullanacağız.

* Tevfik Çavdar, D.P.T. eski uzmanlarından olup, TODAİE Sevk ve İdare Yüksek Okulu öğretim görevlisidir.

Siyasal katılımın değişik araçları ya da katılımı sağlamayı gerçekleştiren çeşitli yollar bulunmaktadır. Siyasal bilimde ya da kamu oyununda katılım dendiği zaman, özellikle siyasal katılım dendiği zaman, genel oy olgusu öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra çoğulcu toplumun unsurları olan baskı grupları da gene katılımın bir ögesi olarak sunulmaktadır. Oysa bunların dışında da siyasal katılımında etkin olarak kullanılacak araçlar vardır. Bu araçlar gözönünde tutulduğu zaman Türkiye’de parlamenter düzenin kurulmasını sağlayan 1876 Anayasasından da önce belirli bir siyasal katılımın varlığı kolayca kanıtlanabilir. Biz bu siyasal katılım araçlarını (genelde) şu şekilde sıralayabiliyoruz.

- Seçim
- Parti
- Baskı gruplarının çeşitli kurumları
- Basın.

Bunlar arasında basının Türkiye’de özellikli bir yeri bulunmaktadır. Bilhassa 1860 lı yıllarda günlük basın, etki alanının çok sınırlı olduğunu kabul etmemize rağmen, siyasal katılım açısından belli bir rol oynamıştır. Hatta parlamenter düzene ulaşmanın ufukta pek görülmediği ya da olanaklı görülmediği o günlerde Türk aydınları basını siyasal katılımın ana organı olarak da kabul etmiş ve sunmuşlardır. Örneğin Şinasi «Tasvir-i Efkâr»ın 27 Haziran 1862 de çıkan ilk sayısında bu noktayı açık bir biçimde vurgulamıştır. Gazetenin o sayısındaki baş makalesinde, Şinasi «Halk ancak gazete aracılığı ile kendisini ilgilendiren konularda düşüncelerini belirtebilir, bunun için de gazete her kültürlü ulus için gereklidir» demektedir. Sonrada bu yargısını şöyle pekiştirmektedir: «Devlet ulusun temsilcisi olarak işleri yönetir ve ulusun gönenci için çalışır, ulus da söz ve yazı yardımıyla kendi esenliği konusunda görüşlerini açıklama hakkına sahiptir».

Basının katılım süreci içindeki önemli yeri 19. cu yüzyılın son çeyreği ile yirminci yüzyılın ilk çeyreği arasında artan oranlı bir biçimde yoğunlaşmıştır. Türkiye’de ilk özgürlükçü hareketleri başlatan Yeni Osmanlılar ya da ondan sonraki aşamada bu nitelikteki hareketleri sürdüren Jön Türkler, düşüncelerini ve ülkedeki politik kararlara şu ya da bu biçimde ulaştırmak istedikleri etkileri, çıkardıkları dergi ya da gazeteler aracılığı ile iletilmişlerdir. O dönemde gazete ve dergi siyasal katılımın önde gelen ve belki de tek aracıydı. Türkiye’de parti kavramı, bugünkü parlamenter düzenlerdeki karşıtlığı ile ilk defa 1908 devriminden sonra belirginleşmiştir. Hatta bu devrimden sonra bile uzun süre Türk siyasal hayatına egemen olan, partilerden daha çok o partilerin kaynaklandığı dernekler olmuştur. Hatırlarınızda ki İttihat ve Terakki 1913 e kadar temelde bir dernek olarak görev yapmıştır. Parti ya da o günlerin deyimi ile Fırka oluşumu ikinci meşrutiyetin ülkemize getirdiği, kuşkusuz demokratikleşme süreci içersinde önemli bir adım olarak kabul edilmesi gereken bir kavramdır. Osmanlı toplumunda Yeni Osmanlılardan İttihat ve Terakki’ye kadar bütün siyasal örgütlenmeler önceleri dernek olarak oluşup su yüzüne çıkmışlardır. Hatta Milli Mücade-

lenin önderliğini yapan Mudafai Hukuk da bir dernektir. Mudafai Hukuk'un partileşmesi savaşın sonunda gerçekleşmiştir. Dernek olarak siyasal faaliyetlerin örgütlenmesi işin başından itibaren partilerin de bir nev'i demokratik kitle örgütü kisvesine bürünmesi sonucunu vermiştir. Sonuçta bu partiler şu ya da bu toplum katmanının amaçlarına hizmet etse bile, örgüt yapıları olarak toplumun değişik kesimlerini kapsayan ve bu kesimlerini ileriye dönük özelemlerini yansıtan kuruluşlar olarak görülmüşlerdir. Bir başka deyimle Batının toplum katmanları temeline dayanan siyasal partileşme süreci İkinci Meşrutiyet'te, hatta Cumhuriyet'in çok uzun bir süresinde görülmemiştir. Partilerle vatandaşlar arasındaki ilişki ise vatandaşların siyasal karar sürecine katılımını sağlamaktan çok bu karar sürecini oluşturacak organlara yetki verme işlemini kolaylaştıran niteliktedir. Halk (bu deyimini geniş anlamda tüm yığınları kapsamak amacıyla kullanıyorum) sonraları partileşecek olan dernekleri bir ağlama duvarı olarak görmekten ötede algılamamış, yani siyasal katılımın etkin bir biçimde kullanılabilecek araçları olarak düşünememiştir.

Katılımın bir başka aracı olan seçimler ise, uygulanan yöntemden ötürü karar sürecine yığınların etki yapmasını engelleyecek bir biçime sahipti. Bir kere iki aşamalı olmaları büyük yığınların seçim mekanizmasına karşı tepkisini doğuruyordu. Bu tepki genellikle seçime yönelik bir ilgisizlik biçiminde yansımaktaydı. Ayrıca seçme ve seçilme haklarının değişik şekillerde kısıtlanması, örneğin sadece belli bir yaşın üstündeki erkeklerin oy verme hakkına sahip olması, gene belli bir yerde oturan ya da gayrimenkul sahibi olan kişilere seçilme hakkının verilmesi gibi olgular siyasal katılımı daraltıyordu. Bu niteliklerde zaman içersinde değişiklik yapılsa dahi gerek seçme, gerekse seçilme hakkında büyük ölçüde kısıtlamaların varlığı ortadaydı. Milli Mücadele'ye gelinceye kadar, daha doğru bir deyimle Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918 silah bırakışımına karar vermesine kadar beş genel seçim yapılmıştır. Bunlardan ikisi Birinci Meşrutiyet döneminde birer yıl arayla yapılan 1876 ve 1877 seçimleridir. Diğer üçü ise İkinci Meşrutiyet dönemindeki 1908, 1912 ve 1914 seçimleridir. 1908 ve 1912 seçimleri derneklerin, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin egemen olduğu, yani fırkalara oranla daha bir faal olduğu seçimlerdir. 1914 seçimine ise İttihat ve Terakki parti olarak tam anlamıyla ağırlığını koymuştur. Zaten Bab-ı Ali Baskını'ndan sonraki dönemde İttihat ve Terakki'nin dışında bir siyasal düşüncenin kamuoyuna yansıtılması düşünülemezdi.

Görüldüğü gibi üç büyük katılım aracı : basın, parti ve seçim, zaman zaman etkili bir biçimde kullanılmaya çalışılmıştır. Ne var ki her üçü de etkin kullanım açısından çok kısa dönemlere sahiptir. Basının illegal yollardan siyasal karar sürecine katılmak istemesi 1860 lardan bu yana her zaman görülmekteyse de bunun, yani bu anlamda katılımın legalize olduğu dönem sadece 1908 devrimini izleyen dokuz aydır. Seçim ve değişik toplum katmanlarının özelemlerini yansıtacak olan partileşme olayı ise İkinci Meşrutiyet'in sonuna kadar basına oranla daha az önemde görülebilir. Burada önem sözü siyasal katılım yönünden ileri sürülmüştür.

Milli Mücadelede Siyasal Katılımın Öğeleri

Bir ulusal bağımsızlık savaşında, bu savaşımın haklılığına inanan yığınların katılımı olmadan başarı olasılığı azdır. Türk ulusal bağımsızlık savaşı da böyle bir katılımı gerektiren değişik boyutlara sahiptir. Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı'ndan çok yorgun çıkan Osmanlı İmparatorluğu ve onun ana kaynağı olan Anadolu halkı yeni bir savaşı kolaylıkla üstlenemiyecek kadar kaynağı olan Anadolu halkı yeni bir savaşı kolaylıkla üstlenemeyecek kadar yorgundu. Bu halkın ve bu halkı oluşturan değişik toplum katmanlarının katkısı olmadan bir savaşım ise başından yenilgiye mahkûmdur. Nitekim bu düşünce Amasya Bildirgesi'nin de ana çizgisini, yaklaşımını meydana getirmiştir. Ne var ki savaşıma yönelik katılımın sağlanması, savaşın kazanılması kadar güç olmuştur. Milli Mücadele tarihine göz attığımızda siyasal katılım tanımı içersine girebilecek olan öğeleri şöyle sıralayabiliriz:

— İşgallere karşı örgütlenen direnme hareketleri ve gösteriler.

— Bu direnme hareketlerini örgütlemeyi, bunun da ötesinde en azından müslüman halkın çoğunlukta bulunduğu yörelerin hakkını korumayı amaçlayan kongreler.

— Silahlı direnme örgütlerini meydana getiren ve bütünüyle Kuvayı Milliye dediğimiz gerilla harekâtı,

— 1919 ve 1920 seçimleri,

— Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Bütün bu öğeler belirli oranda savaşım kararlarına katılım sürecini oluşturan, bu süreç içersinde değişik yerlere sahip olan araçlardır. 1918 in ekiminde, yani silah bırakışımında, bir direnme ya da savaşımı düşünecek hemen kimse yoktur. Aydınlar kurtuluş yolunu, A.B.D. Başkanının savaşın bitiminden önce yayınlanan ilkelerine dayanarak sağlamayı yeğliyordu. Bu arada alışlageldiği üzere İngiltere, A.B.D. ve hatta Fransa gibi ileri sanayi ülkelerinin iyi niyetlerine güvenenler de bulunmaktaydı. 1912 den bu yana, yani 1918 e kadar sürekli olarak savaş alanlarında çarpışıp, evlatlarını, eşlerini, babalarını yitirmiş, yoksul kalmış yığınlar ise kendi yaşam savaşlarından başkasını düşünmeyi akıllarına bile getirmiyorlardı. Kemal Tahir'in ustaca belirttiği gibi genel bir yorgunluk, bezginlik ve karamsarlık tüm topluma egemendi. Başta aydınlar olmak üzere kimse, içinde bulundukları durumu gerçek nedensellik ilişkileri içersinde çözümlemeyi beceremediği gibi, klasik «ne yapmalı» sorusuna da geçerli bir yanıt veremiyordu. O günlerin yayın organlarına, yapılan klüp toplantılarına, yayınlanan broşür ve kitaplara göz atıldığında da yargılarımızın çeşitli örnekleri görülebilir.

Toplumda aydınlardan başlayarak halk yığınlarına kadar uzanan bu bezginliği ortadan kaldıran, onu yeni bir derlenişe doğru yönelten ilk hareketler, düşmanların yani müttefik devletlerin davranışları olmuştur. Bu davranışlar bir yerde ilk direnişleri ortaya çıkartmış, «ne yapmalı» soru-

sunu doğru ve etkin bir yanıt bulmak yolunda olumlu adımların atılmasına neden olmuştur. Bundan ötürüdür ki Milli Mücadele'de katılım konusu ele alınırken, bu katılımın yükselmesine neden olan söz konusu kışkırtıcı hareketlerin sonunda, bir yerde (bu deymi korkarak kullanıyorum) kendiliğinden diyebileceğimiz biçimlerde başlayan ilk hareketler yani bağımsız direnme örgütleri ve gösteriler önemlidir. Milli Mücadele'de siyasal katılım konusunu araştırmaya yönelik tüm çalışmalarda bu ilk direnme örgütleri ve gösterilerle, onların oluşumunu kışkırtan olaylara göz atmakta her zaman yarar vardır. Biz de 1918'in ekim ayında başlayan ve 1919 seçimlerinde noktalanın, siyasal katılım açısından toparlanma dönemi diyebileceğimiz bir süre içerisinde görülen kışkırtmalar, bunlara yönelik direniş örgütlerine ve gösterilere değinerek, ulusal kurtuluş savaşımızın bu ilk kendiliğinden doğan dolaysız katılım örneklerine kısa da olsa bir göz atacağız.

Filizlenen Direnme

Direnme hareketinin ilk kaynağı İstanbul'dur. İstanbul direnişinin kökleri, savaşın son günlerine kadar uzanır. Talât Paşa hükümeti istifa etmede bir kaç gün önce, Talât Paşa, ünlü İttihatçılardan olan, bir ara işe nazırlığı da yapan Kara Kemal ile Miralay Vasıf (Kara) Bey'i bir direnme örgütü kurmakla görevlendirmişti. Kara Kemal, Talât Paşa'dan bizzat aldığı bu emri Kara Vasıf Bey'e şöyle yansıtmıştır: «Talât Paşa'dan giderken aldığım emir gereğince İttihatçılıkta sebat edecekler, yani ittihatçı kalmaya devam edecekler bir gizli örgütün çevresinde birleştirilmelidir; bu gizli örgütün bir de gizli parolası olacak, bu parola üyeleri birbirine tanıtmaya ve eylemlerinde ortak bir çizgiyi izlemeye yarayacaktır. Talât Paşa'yla parola olarak *karakol* deymi üzerinde anlaştık. Bu isim her ikimizin isimlerinin başındaki kara kelimesinden doğmuştur». Böylece gizli bildirilerinde K.R. rumuzunu kullanan Karakol örgütü kurulmuştur. Bu örgütte Kara Kemal, Kara Vasıf Bey, Ali (Çetinkaya), Yenibahçeli Şükrü, Refik İsmail, Miralay Şevki Bey'lerden başka İttihat ve Terakkinin ünlü teşkilatı mahsusasının merkez komitesindeki bir çok kişi de bulunmaktaydı. Bu örgüt Anadolu direnme hareketine katılacak subayların İstanbul'dan kaçırılmasında önemli roller oynamıştır. Anadolu'ya kaçırma işlemini, örgüt tarafından Kocaeli Menzil Kumandanlığına tayin ettirilen Yenibahçeli Şükrü Bey düzenlemekteydi. Miralay İsmet (İnönü), Kavaklı Fevzi (Çakmak) gibi bir çok kişinin Anadolu'ya gitmesini bu örgüt sağlamıştı.

İstanbul'daki direnme hareketi sadece Karakol örgütünden ibaret değildi. Mahallelere kadar uzanan, aydınların ve subayların önü çektiği bir çok örgütün varlığını bilmekteyiz. Bu direnme örgütleri özellikle müslüman halkın yoğun bulunduğu yörelerde filizlenmiştir. Bu konuda ilk harekete geçen semt Topkapı'dır. Topkapı ve Şehremi'nde oturan iki subay arkadaş ilk silahlı direnme örgütlerinden birini kurmuşlardır. Topkapı örgütünün eylemlerinde önde yer alan militan, canbazın damadı diye anılan Hakimzade Topkapılı Mehmet'tir. Bu örgüt, düşman girişimleri acımasız bir düzeye ulaşmaya başladıkça, semtin ileri gelenlerini ve halk yığınlarını da arasına alarak büyümeğe başladı. Örgütün eylemlerinde görev alan-

lar arasında imamlar ve hocalar da bulunmaktaydı. Topkapı'daki direnişin genişlemesinden endişe duyan Hürriyet-i İtilâf, İngiliz Muhipleri Derneği gibi işbirlikçi kuruluşlar, bu direnişi kırmak için aynı semtte «Fıkara-per-ver» derneği kurarak, parasal yardımlarla halkı direniş örgütlerinden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.

Eyüp Sultan'da ilk direnme örgütünü kuran kişi Hafız Kemal Bey'dir. Hafız Kemal Bey, örgütün çekirdeğini Feshane fabrikalarının işçilerinden olşturmuştu. Eyüp iskelesi dolaylarındaki Reşadiye Okulu Müdür Muavini Fikri, aynı okulun fizik öğretmeni Murtaza, Feshane fabrikası ustabaşlarından Kazak Mehmet bu örgütün temelini oluşturan militanlardı. Rami Kışlası'nda üstlenen Fransız ordusuna mensup müslüman askerler cuma namazı için Eyüp Camii'ne geldikçe, sözünü ettiğimiz direnme örgütünün üyeleri bu askerlerle ilişki kurarak, bir anlamda anti-emperyalist cephe oluşturma girişimlerinde bile bulunuyorlardı.

Bakırköy'deki direnme örgütü, Binbaşı Cemal Bey tarafından kurulmuştu. Bakırköy Eczanesi sahibi Hulusi Bey ile, bu eczanede çalışan kalfa İlhami Beyler de bu örgütün çekirdeğini olşturdıkları gibi, bir çok eyleminde içinde görev almışlardır. Kadıköy'deki direnme örgütünün öncüleri tarikata mensup şeyh Münip Efendi ile oğludur. Bu örgüte sonraları aralarında kadınlar da olmak üzere bir çok Kadıköylü katılmıştır. Örneğin ünlü operatör Cemil Paşa, Hakkı Şinasi Paşa, Dr. Hayri Bey ile eşi Hayriye Hanım ve Kocabaş Arif Beyle eşi bunlar arasında sayılabilir. Çengelköy vapur iskelesinin yanındaki yalı bu örgütün gizli karargâhı gibi çalışmıştır. Bu köy yöresinde oturan bir çok Türk, bu örgütün eylemlerinde fiilen görev almışlardır.

İstanbul'da semt semt yayılan bu direniş örgütlerinden belki de en ünlüsü Kasımpaşa'daki örgüttür. Bu örgüt Bahriye Binbaşısı Muhittin Bey tarafından kurulmuştu. Muhittin Beyin ailesi uzun süredir Kasımpaşa'da oturduğu için yöre halkı tarafından sayılır ve sevilirdi. Kasımpaşa örgütünün diğer direnme örgütlerinden daha etkin hale gelmesinin bir nedeni de Muhittin Beyin Kasımpaşa dolaylarındaki deniz kuvvetlerine ait depolardaki silah ve cephaneden önemli bir bölümünü örgüt üyelerine dağıtabilmiş olmasıdır. Bundan ötürü Kasımpaşa'da bir çok ev ve sokak silahlı savunma olanaklarına sahip hale gelmişti. Ünlü Rum eşkiyası Hrisantos'un yatağı olan Kurtuluş'tan sık sık Kasımpaşa'ya inerek buradaki Türk karakollarına baskın vermesi Kasımpaşa örgütünün uyanık olmasını gerektiriyordu. Kasımpaşa örgütünün uyanıklığına bir başka kanıt da Salim Beyin geniş bahçesinde örgüt üyelerine bomba atış talimleri bile yaptırabilmiş olmasıdır.

İstanbul'daki bir başka direniş örgütü de Kurmay Albay Mustafa (Muğlalı) Beyin kurduğu ve Beyazıt'tan Aksaray'a kadar olan bölgeyi içeren çalışmasıdır.

İstanbul'daki bu direniş örgütlerinin içersinde ön saflarda yer alan, eylemlerde sık sık yararlıkları görülenlerin başında emekçiler gelmekteydi.

Emekçilerin yeni örgütlerin kurulmasında da önemli rolleri olmuştur. Vefa semtindeki «anasırı islamiyeyi» yani müslüman unsurları Milli direnme saflarına kazandıran İstanbul limanı deniz işçilerinden Siirtli Mehmet Ali Çavuş'la Arabacılar kâhyası Kazım Beydir. Galata'dan Kuruçeşme'ye kadar bütün liman işçileri gizli direnme örgütlerinin emrinde çalışıyorlardı.

Bunlara bir de Ethem Pehlivan'ın Üsküdar ve dolaylarında kurduğu örgütü eklemek gerekir. Ethem Pehlivan arabacıdır ve arabacıları örgütleyerek bir çok kişinin Anadolu'ya geçmesinde büyük yararlıkları dokunmuştur. Kavaklar'a kadar boğazın Anadolu yakasındaki hemen her semtte bunlara benzer gizli direnme örgütleri kurulmuştu. Bunların bir çoğunda semtin halkı, en önde geleninden esnafına kadar görev alıyordu.

Anadolu'dakı bağımsızlık hareketi güçlendikçe, eşgüdümünden yoksun bu direnme örgütlerinin bir çatı altında toplanması gereği de ortaya çıkmıştır. Nitekim Ankara'da T.B.M. Hükümeti kurulduktan sonra onun girişimi ile kurulan ve M.M. (Milli Mudafaa) grubu diye adlandırılan grup bu dağınıklığın önünü almış, hepsini tek bir savaşım stratejisi çevresinde toplamıştır.

Ankara'nın eşgüdümü sağlamasına kadar bu direniş örgütleri bir yandan işgalci ve onların yanında yer alan işbirlikçilere karşı başarılı bir savaşım verirken, diğer yandan da bezginliğe düşmüş olan müslüman halkın yeniden bilinmesi ve bağımsızlık düşüncesi çevresinde bilinçlenmesi açısından büyük katkılar sağlamışlardır. Bütün bu nedenlerden ötürü halkın, ya da başka bir deyimle toplumun tüm katmanlarının bağımsızlık yönünde savaşım kararlarına katılımının ilk örnekleridir. İstanbul'u haraca kesen Rum eşkiyası Hrisantos'un öldürülmesi, İngiliz gizli istihbarat örgütü işkencecisi Bennett'in Maslak yokuşunda pusuya düşürülerek ağır biçimde yaralanması, bu dağınık direniş örgütlerinin başarılı savaşımından sadece bir kaç örnektir. Bu örgütler, bir öncede altını çizdiğimiz gibi yorgun eski savaşçıların yeniden bilinmesine, bütün halkın savaşım kararına yürekten katılmasına neden olduklarından ötürü, silahlı başarılarından daha bir önde ve saygıyla anılacaklardır. Ayrıca İstanbul'daki direniş örgütlerine, İkinci Dünya Savaşındaki Fransız direniş örgütlerinin bir benzeri olraak bakmak da mümkündür. Orada bu örgütler bir partinin öncülüğünde kurulduğu gibi, İstanbul'da da İttihat ve Terakki'nin kalıntıları üzerine bina edilmiş, zamanla diğer yığınların (hem de silahlı olarak) katılımı sağlanmıştır.

Düşman işgallerinin Ege'de, Güney Doğu Anadolu'da ve Doğu'da başlattıkları silahlı direnişler, yöresel hareketler olarak nitelenmekle birlikte, gene de o yöre halkının, önce bir katmanının, sonraları ise hemen tümünün katılımı ile gerçekleşebilmiştir.

Zulüm, baskı ve Divan-ı Harb kararlarının yükselttiği karşı koyma bilinci

Silah bırakışımından sonra gelen iki sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile Tevfik Paşa'nın dengeci ve mütereddit tutumu İttihat ve Terakki'nin po-

litik karşıtlarıyla müttefikler tarafından iyi karşılanmamıştı. Bu iki sadrazam ne muhalifleri, ne de Mustafa Kemal gibi bağımsızlık savaşından yana olanları memnun edebilmişlerdi. Nitekim Meclis-i Mebusanın feshinden sonra, 4 mart 1919 da, birinci Damat Ferit Paşa hükümeti kuruldu. Bu kabineyi ünlü işbirlikçilerden Ref'ii Cevat (Ulunay) yazdığı makaleyle «sefa geldiniz arkadaşlar» sözleriyle karşılıyordu. Muhaliflerin ve müttefiklerin Damat Ferit hükümetini heyecanla karşılaması, özellikle İttihatçılara ve Millicilere katışı sert bir uygulamanın başlayacağını ilk işaretiydi. Eldeki bulgular göstermektedir ki Damat Ferit Hükümetinin üç görevi vardı: müttefiklerin istedikleri yumuşaklıktaki bir yönetimi sağlamak, barış andlaşmasını imzalamak, İttihatçılarla azınlıklara sert muameleler yaptıkları iddia edilen üst derecedeki memurları yargılayıp tarih sahnesinden silmek. Özellikle bu son görevi bir nev'i savaş suçluları muhakemesi gibi de tanımlayabiliriz. Bu konuda ilk adım Tevfik Paşa'nın sadareti zamanında atılmıştır. Savaş sonunda yapılan tüm yayınlar ve demeçler Amerikan ve İngiliz hükümetlerinin azınlıklara eziyet etmiş olanları cezalandırmak istedikleri noktasını işlemekteydi. Bu tutum Osmanlı hükümetlerinde bu gibi davranışlarda bulunanları cezalandırırsak müttefiklere daha iyi hizmet etmiş oluruz, on'ların düşüncelerini paylaştığımızı gösteririz sanısını uyandırmıştı. İşte Tevfik Paşa'nın sadareti zamanında alınan 14 Aralık 1918 tarihli bakanlar kurulu kararının amacı, bu sanıyı gerçekleştirmeyi hedeflemekteydi. Sözüni ettiğimiz bu bakanlar kurulu kararında, tehcir, yani azınlıkların göçe mecbur edilmeleri sırasında suç işlemiş olanları yargılamak için bir harp divanının kurulması öngörülmüyordu. Bu harp divanı 16 aralık 1918 de kuruldu. Divanda üç eski asker bulunmaktaydı. Bunlardan Nadir Paşa İzmir'i kolaylıkla Yunanlılara teslim eden kumandan, Nemrut lakabıyla anılan Süleymaniye'li Mustafa Paşa da Mustafa Kemal'in idam hükmünü veren kişi olarak sonradan tanınacak olan kişilerdir. Bu harp divanının faaliyeti Tevfik Paşa'nın sadareti sırasında çok sınırlı kalmış hatta üyelerinden, yukarda saydıklarımızın dışındakilerden bir çoğu istifa etmişti. Ne var ki Damat Ferit Paşa hükümetinin iktidara gelişinden sonra konu yeniden canlandı. Ferit Paşa Hükümeti 8 mart 1919 da çıkardığı bir kararnameyle, bu divanı harbi akçalı haklar yönünden takviye etmiş; azınlıkları tehcire zorlayanları, devleti savaşa sokanları, halkı birbirine kırdıranları ulaştırma araçlarını özel çıkarlar sağlama amacıyla kullananları yargılama konusundaki yetkilerini daha bir belirleyerek arttırmıştır. Bu karar sonunda İttihatçılara yönelik bir süre avı başlamıştır. Bu alınan tedbirler açısından Dahiliye Nazırı Cemal Beyin «Moniteur Oriental» gazetesine verdiği demeç, daha başka boyutları da gündeme getirmiştir. Cemal Bey söz konusu gazeteye İttihat ve Terakki'nin sekizyüz bin Ermeni'yi katlettirdiğini, dört yüz bin rumu tehcir ettiğini ve dört milyon Türkü de ifna ettiğini söylemiştir. Doğal olarak bu iddialar müttefik basınında fazlasıyla yankı bulmaktaydı. Harp divanının yeni yetkilerle donanması bir yandan kamu oyunu, büyük yığınları derinden sarsan mahkemelerin yapılması, diğer yandan da bir çok eski politikacı, yazar, düşünür, aydın vb. kişilerin Bekir Ağa Bölüğü'ne atılması sonucunu vermişti. Muhaliflerin, bu aydın, düşünür ve yurtsever avının heyecanı içinde ne de-

diklerini bile bilemez hale geldiklerini saptamaktayız. Gazeteler her gün boy boy yeni tutuklama haberleriyle dolup taşarken, yurt dışına kaçan başta Talât Paşa olmak üzere diğer ileri gelenlerin de İstanbul'da bulundukları haberleri ortaya atılmaktaydı. Basında Refii Cevat (Ulunay) en şiddetli yazılarını bu dönemde yazmıştır. Alemdar Gazetesinin 12 mart tarihli sayısındaki başyazısında Refii Cevat «Schpalar bu adamlara layık değildir. Koparılması gereken bu kafalar kütükler üzerinde kesilip günlerce senki ibrette kalmalıdır» diyordu. Ertesi günkü başyazısı ise «Daha ziyade şiddet, daha ziyade şiddet, daha ziyade şiddet» narasıyla son bulmaktaydı. 3 Nisan tarihli sayıda ise «Bu adamlar için ölümden daha hafif bir ceza hatırımıza gelmiyor» diye yazısını bitirmekteydi. İttihatçı adıyla yapılan, ulusal bağımsızlıktan yana olan aydınların, yurtseverlerin avı bir sar'a nöbeti gibi sarmıştı işbirlikçileri. Tutuklananlar Bekir Ağa Bölüğü'nü doldurdular. Buras. eski Harbiye nezaretinin, yani bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin Marmara'ya bakan köşesindeki (Eski Anatomi Enstitüsü) iki katlı binadır. Bu binanın: koğuşlarını dolduran tutukluların adlarını (sadece bir kaçının) sayarsak, söz konusu avın boyutunu daha bir anlamış oluruz : eski sadrazamlardan Prens Halim Paşa, eski şeyhülislamı Ürgüplü Hayri Efendi, Mihiat Şükrü Bey, İstanköylü Şükrü Kaya, Yunus Nadi Bey, Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki'nin ünlü Maarif Nazırı Şükrü Bey, Ferik Halil Paşa (Enver Paşa'nın amcası), Ferik Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi), Hüseyin Cahit (Yalçın), Ali (Çetinkaya). Sonradan bu siyasi tutuklulardan altmış kadarı İngilizler tarafından Malta adasına götürülmüşlerdir.

Bekir Ağa Bölüğü'nden gizli örgütlerin yardımıyla kaçırılanlar olmuştur. Örneğin Küçük Talât Paşa bunlardan biridir. Kaçanlardan bazıları sonradan yakalanmıştır. Bunlardan Diyarbakır Valisi Çerkez Reşit Bey Beşiktaş'ta Haseki Tarla mevkiinde kısırılarak intihara mecbur edilmiştir. Bu olayı o günlerde çocuk yaşta olan bir görgü tanığının, yüksek Mühendis Muzaffer Çelik'in kaleminden aynen yansıtalım : «Nişantaşında, Topağacı mevkiinde Fehmi Paşa konağındaki Nişantaşı Sultanisi'nde okuyordum. Bir gün arkadaşlarla top oynarken Fransız ve Türk polislerini bir adamı kovaladıklarını gördük, biz de takibe koyulduk. Tıkızca, sivil giyinmiş, göz-lüklü bir zatın İhlamur deresine doğru koştuğunu gördük. Polislerin elinde tabanca vardı. Onu yakalayamıyorlardı. Şimdi bile yerini tayin edebileceğim bir ağacın dibinde bu zatın intihar ettiğini gördük».

Harp Divanının verdiği en sert kararlardan biri de Boğazlayan Kaymakamı, Yozgat Mutasarrıf vekili Kemal Beyin idam kararıdır. Kemal Bey dünya savaşının son yıllarında Boğazlayan Kaymakamlığı ve Yozgat Mutasarrıf vekilliğinde bulunuyordu. Çarlık ordularının Sivas'a kadar gelmesi, bu orduların arkasına sığınan Ermeni çetelerin yöredeki müslüman halk üzerinde büyük ve onulmaz yaralar açacak zulümler yapması üzerine, hükümetin aldığı bir karar şifre ile kendisine bildirilir. Bu şifreli emirde aynen şöyle denmektedir : «Kazanız dahilinde bulunan bilumum ermenileri yirmi dört saat zarfında yola çıkaracaksınız. Bunların sevkedilecekleri istikamet Suriye'dir. Şifrenin alındığının acele bildirilmesi.» Kemal Bey em-

ri aynen uygulamıştır. Nitekim Divan Başkanı Mustafa Paşa karşısında Kemal Bey kendini şöyle savunmuştur : «Ben emir aldım. Bir memur aldığı emre itaatla mükelleftir. Ben sürgün olarak kasabadan çıkarılanlara en insani harekette bulundum. Nitekim şimdi de hiç bir vicdani azap duymuyorum». Bunun üzerine Mustafa Paşa oturduğu riyaset makamından hakaret dolu bir sesle şöyle bağırıştır : «Kış kıyamette bu kadar insanı, çoluk çocuğu ile dağlara, yaylalara sürerken Allaktan hiç korkmadın mı? Hem üstelik jandarmalara onları süngülemelerini de emretmişsin, ya buna ne dersin». Kemal Bey bu ve buna benzer iddiaları kesin bir tavırla reddetmişse de sonuç değişmemiştir. Karar idamdır...

Kemal Beyin idamı, hiç kimsenin önceden kestiremeyeceği gösterilere neden olmuştur. İdam akşamüstü yapılacaktı. Ama sabahın ilk saatlarından itibaren Beyazıt meydanına insanlar akıyordu. O günlerdeki görgü tanıklarının anlattıklarına göre saat dördü geçiyordukı yollar ve tüm meydan, çevredeki binaların damlarına kadar dolmuştu. Onbinlerce insan Beyazıt'a koşmuştu. Bugünkü İstanbul Üniversitesinin rektörlük binasının Beyazıt meydanına bakan tarafına idam sehbası kurulmuştu. Sehpa jandarma ve polis kordonuyla çevrilmişti. Arka planda ise İngiliz ve Fransız silahlı kuvvetlerine ait birer müfreze de yer almıştı. «Güneş Süleymaniye camiiinin arkasından batarken ortalığa akşamın pembe alacakaranlığı sinmişti». O günü anlatan gazeteler olayın hikayesine bir önceki cümle benzeri betimlemelerle giriyorlardı. Bundan sonrasını gene o günlerdeki basından izleyelim . «Birdenbire onbinlerce kişi sustu. Üzerinde Daire-i Umur-u Askeriye yazılı Harbiye nezaretinin kapısından bir müfrezenin çıktığı görüldü. Süngülü erlerin arasında, yüzü solmuş, üzerinde beyaz bir gömlek bulunan, otuz beş yaşlarındaki Kemal Bey bulunuyordu. Son sözü olup olmadığı sorulduğunda halka dönerek şunları söylediği duyuldu : Vatandaşlarım, ben bir Türk memuruyum aldığım emri yerine getirdim. Görevimi yaptığımı vicdanım emindir. Son sözüm bugün de budur, yarın da budur. Yabancı ülkelere yaranmak için beni asıyorlar. Eğer adalet bunu diyorlarsa, kahrolsun böyle adalet. Bu sözleri duyan bütün Beyazıt meydanı hep bir ağızdan tekrarladi : Kahrolsun böyle adalet. Halk hıçkırma hıçkırma ağlıyordu. Meydan tam bir matem manzarasına bürünmüştü. İşte tam bu sırada, bugünkü Rektörlük binasının pencerelerinden birinde olayı izleyen Adliye Müsteşarı, İngiliz Muhipleri Derneği üyesi Sait Molla : söyletmeyin bu alçak herifi, asın bu köpeği, ne duruyorsunuz itoğlu itler, diye bağırdı. Kemal Beyin cansız vücudu bir kaç kere darağacında sallandı. Onbinlerce Türk o gün Beyazıt Meydanında işgalin ne demek olduğunu böylesine somut ve acı bir örnek üzerinde, bizzat görerek, anladı. O gün gece geç saatlara kadar polis ve jandarma Beyazıt meydanındaki yığınları dağıtamadı.

Kemal Bey'in cenaze töreni işgale karşı, işgalde somutlaşan emparlalıma karşı görkemli bir gösteri biçimine dönüştü. Tıbbiyeliler bir çelenk hazırlayarak üzerine «milli şehit Kemal Bey'e» sözcüklerini yazmışlardı. Cenaze evin kapısından çıkarıldığında imam, orada bulunan kalabalığa Kemal Bey'i nasıl tanırsınız diye sordu. O zaman bütün bulunanlardan tek bir ses

yükseldi: «Kahraman tanırız, millî şehit tanırız, yurtsever tanırız». Osmanağa Camiinden Altıyola doğru yürüdükçe kalabalık iyice büyümüştü. Kızıltoprak'taki aile mezarlığına kadar tabut eller üzerinde taşındı. Bütün evlerin pencerelerinden yaşlı gözlü insanlar bakıyor, yol üzerindeki kahveler bir anda boşalıyordu. Cenaze töreninin ertesi günü yayınlanan Alem-dar Gazetesinde Refii Cevat şu sözlerle işbirlikçi tutumunu bir kere daha sergiledi: «Devletin resmi üniformasını taşıyan bir sürü haydut, devlet tarafından asılmış bir haydutun cenazesine karışarak kargaşa yaratmışlardır. Bunların da yakalanarak cenazesine katıldıkları haydutun akibetine uğratılmaları gerekmektedir.»...

İstanbul'un işgali, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Beyin idamı, siyasi partilerin birbirlerine düşürülerek bağımsızlık mücadelesine yönelik gücün kırılması, nihayet İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali emperyalizmin Türkiye üzerindeki oyunlarını, yorgun savaşçılar haline dönüşmüş insanlara bile öğretti. Önce aydınlar, sonra müslüman Türk halkı «düveli muazzama» diye adlandırılan emperyalizmin kara pençesini açıkça görmeğe başladı. Silah bırakışımından sonra gelişen olaylar, bağımsızlık savaşımına doğru bilinçlenmeyi, bunun da ötesinde savaşım kararlarına katılım gereğini duyuruyor, bu yöndeki eylemler güçleniyordu.

İlk Kurşun

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin tarihi 15 Mayıs 1919 dur. Kentin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi kararı Paris'te toplanan zirvede alınmıştı. Bu kararın alınmasında İngiltere'nin payı büyüktür. Bilindiği üzere o dönemde İngiltere, İtalyanların Adriyatik ve Adalar Denizindeki bazı faaliyetlerinden kuşkulandırmaktaydı. İzmir yöresinin Yunan egemenlik alanına girmesiyle İtalyanlara karşı bir denge oluşturmak istiyordu. İngiltere Başbakanı, 5 Mayıs 1919'daki toplantıda somut teklifini gündeme getirmişti. İzmir'in Yunan kuvvetlerince işgaline karar verilince 7 Mayıs 1919'da Venizelos zirve toplantısına davet edilerek yapılacak hareketin genel planı konusunda bilgi vermesi istendi. Venizelos bu toplantıda iki ya da üç tümeni hemen İzmir'e gönderebilecek durumda olduklarını belirtti. İzmir'deki rumların karaya çıkacak Yunan askerlerine yardımcı olacaklarını, İşgal konusunda gizliliğin korunması ve ancak son dakikada Türklere haber verilmesi halinde ciddi bir direnişin de yapılamayacağını sözlerine ekledi. İşgalin planlanmasına ilişkin, ayrıntıya kadar inen toplantılar 12 Mayıs'a kadar sürmüştü. Harekâtın en küçük noktalara kadar planlanmasından sonra durum bir emri vakiyi andırır biçimde İtalya'ya bildirilmiş, onlar da «de facto» durumu kabulden başka bir çare görememişlerdir.

Kararın alınmasından sonra Venizelos Atina'ya şu telgrafı çekmiştir: «Yüksek konseyin bugünkü toplantısında hazır beklemekte olan Yunan çıkarma kuvvetlerinin derhal İzmir'e hareket etmeleri konusunda karar aldığı şu anda bana bildirildi. Karar ittifakla alınmıştır. Yaşasın millet». Haber Çarşamba günü bütün Atina'ya yayılmış gösteriler yapılmaya başlan-

mıştı. İzmirli rumlar işgal haberini 13 mayıs 1919 günü akşamüstü öğrendiler. Aya Fotini Kilisesi'nde düzenlenen bir toplantıda Yunan konsoloshanesinden Mavredi, Venizelos'un bir mesajını okudu. Bu mesajda şunlar belirtilmekteydi: «Yunanistan İzmir'i işgal etmek üzere barış konferansı tarafından memur edildi. Asırlarca beklenen emelimiz tahakkuk etmiştir. Milletimiz idrak etmektedir ki bu karar konferansı idare edenlerin vicdanında enosis'in yer bulmasından sonra verilmiştir.» İzmir'in işgal kararını bu sözlerle bildiren Venizelos İzmir rumlarının diğer halklara karşı taşkınlık yapmamalarını, özellikle İtalyanları kışkırtacak hiç bir eylemde bulunmamalarını istedikten sonra bildirisini şöyle bitirmekteydi: «Yunanlı Küçük Asyadan ricamın faydasız kalmayacağını ve İzmir'in kendisine, ihyayı milli incilini getirmek suretiyle yakında ziyaret edebileceğimi ümid ederim.»

Yunan işgali İzmir'de 14 mayıs çarşamba günü kentin en ücra köşelerine kadar bir söylenti biçiminde de olsa duyulmuştu. Ne var ki Osmanlı makamları müttefiklerin böyle bir kararından habersiz gözüktüyorlardı. Örneğin İzmir Valisi gazetelere gönderdiği tekiplerle işgal kararını bilmezden geliyordu. Fakat müslüman İzmir halkı olayı dehşetle beklemeye başlamıştı. Aydınlarla bazı subaylar arasında «ne yapabiliriz» sorusu yaygınlaşıyordu. 14 Mayıs günü öğleden sonra 14-14.30 sıralarında İngiliz ve Fransız kuvvetleri işgalin güvenlik içinde geçmesini sağlamak için, kent çevresindeki istihkâmlardan bazılarını işgal ettiler.

İzmir'in işgal edileceğini ilk olarak Gümrük Müfettişi Menemenlizade Muvaffak Bey duymuştu. Hemen Gümrük Memuru Tahir Bey'e giderek durumu anlatıp, hiç olmazsa Osmanlı hükümetine ait olan kasadaki paraların İstanbul'a gönderilmesi için tedbir alınmasını ister. Tahir Bey paraları kurtarabilmek için resmi daireler nezdinde bir kaç teşebbüste bulunur. Ne var ki Polis Müdürü Cemil Bey kendisini yanına çağırarak, yalan haber yaymak suçundan tutuklanacağını bildirir. İşte bu sırada Aya Fotini Kilisesi'ndeki toplantıya ilişkin haberler bütün İzmir'e yayılır da Tahir Bey tutuklanmaktan kurtulur.

14 mayıs çarşamba günü Türkler arasında çaresizlik ve karamsarlık iyice yaygınlaşmaya ve son direnç arzularını kıracak boyutlara erişmeğe başlamıştı. Öğleden sonra Kazım (Özalp) Bey söylentileri duymuş, işin aslını öğrenmek üzere Kemeraltı girişindeki askeri kıraathaneye gitmişti. Burada her kafadan bir ses çıkıyordu. İşin aslını öğrenmek üzere eskiden kurmay subaylığını yaptığı Ali Nadir Paşa'ya gitti. 17 inci Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa soğuk kanlı görünüyordu. Kazım (Özalp) Bey'e «yok öyle bir şey» dedi, «yalnız İstanbul'da olduğu gibi bazı tabyaları Yunanlılarla birlikte işgal edecekler Durum bundan ibaret.» Kazım (Özalp) Bey Askeri kıraathaneye döndüğünde kalabalık daha da artmıştı. Ali Nadir Paşa'yla yaptığı konuşmayı oradakilere yansıttınca, kalabalık arasından bir subay, «Paşa doğru söylemiyor albayım, Yunanlılar yarın saat sekizde İzmir'e çıkacaklar» diye sözünü kesti...

Resmi makamlardan umud kesilmişti. Vali İzzet Bey ve 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa, İzmir'de yayınlanan gazetelere tekzip gönder-

mekten başka bir şey yapmıyorlardı. Çaresizlik ortalığı kaplamıştı. Konak Meydanında ne yapacağını bilmeyen binlerce insan oradan oraya çırpınırcasına koşuyorlardı. İşte bu sırada Mustafa Necati Bey'in teklifiyle Sultani Salonunda bir toplantı yapıp karar almayı yeğleyenler oraya doğru gitmeye başladılar. Böyle durumlardaki her toplantı gibi konuşmalar gereksiz uzuyor, dişe dokunan bir karar alınamıyordu. Alınan tek karar «Mudafai Vatan Komitesi»nin adının «İlhak-ı Red Heyeti Milliyesi» biçiminde değiştirilmesi oldu. Tartışmalar devam ederken adı değişen bu komite, Vali İzzet Bey'e bir heyet gönderdi. İzzet Bey, «boşuna telaş ediyorsunuz, ortada endişe edecek bir şey yoktur, bunlar hep İttihatçıların uydurdukları masallardır, merak etmeyin hükümet her türlü tedbiri alacaktır» diyerek heyeti hem teskin etmeye, hem de başından savmaya çalıştı. Heyet vali ile konuşurken Sultani'deki tartışmaların bir sonuç vermeyeceğini gören gençlerden biri «Efendiler silahtan başka bizi savunacak vasıta yoktur» dedi. Toplantıda bulunan Müsavat gazetesi sahibi Avukat Sadık ile Salepcizade Niyazi Bey gençlerin bu teklifine şiddetle karşı çıktılar. «Olmaz memleketi yangına verimiz» diye silahlı savunma teklifine karşı direndiler. Oradaki bozguncuların tüm direnmelerine karşı, toplantıda bulunan çoğunluk bir miting tertip edilerek İzmir halkının işgale karşı olduğunu dünyaya ilân edilmesi doğrultusunda bir karar aldı. İzmir halkını bu mitinge davet eden bildiri Anadolu Matbaası'nda basıldı. Bildiride şu noktalar belirtiliyordu :

«Ey Bedbaht Türk! Wilson prensipleri unvanı insaniyetkâranesi altında senin hakkın gasp ve namusun katl ediliyor. Buralarda rumun çok olduğu ve Türklerin Yunana iltihakı memnuniyetle kabul edeceği söylendi ve bunun neticesi olarak güzel memleket Yunana verildi. Şimdi sana soruyorum rum senden daha mı çok, Yunan hakimiyetini kabule taraftarmısın. Artık kendini göster, tekmil kardeşlerin maşatlıktadır, oraya yüzbinlerle toplan ve kahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster, ilan ve ispat et, Burada zengin, fakir, âlim, cahil yok; fakat Yunan hakimiyetini istemeyen bir kitleyi kâdhire vardır. Bu sana düşen en büyük vazifedir, geri kalma. Hüsrân ve nekbet fayda vermez, binlerle, yüz binlerle maşatlığa koş ve heyet-i milliyenin emrine itaat et.»

O gece genç, yaşlı, zengin, fakir demeden binlerce İzmirli maşatlığa koştu. Konuşanlar Yunan işgaline karşı silahlı direnmeden başka çarenin var olmadığını söylediler. Bu arada, itilâf devletlerinin kentte bulunan kumandanlıklarına bir heyet gönderilerek, eğer bu iş yapılacaksa yunanlılar tarafından yapılmaması istenmişti. Maşatlıkta yakılan meşalelerin çevresinde bekleyen binlerce insan gelecek cevapları, daha doğrusu bir umud olarak gördükleri olumlu yanıtları boşuna beklediler. Gelen tek ışık limanda demirli müttefik donanmasının projektörlerinden başkası değildi .Bu arada bütün o coşku ve karışıklık içersinde kimsenin farketmediği bir şey daha olmaktaydı. Bunu bir rum matbaacı çırağı, Anadolu matbaasında çalışan bir işçiye şöyle açıklamıştır: «Siz miting bildirisini Anadolu matbaasında basarken, biz de bir başka matbaada yarın sabah dağıtılacak olan

Albay Zafiriü'nün İzmir halkına işgal beyannamesini dizip basıyorduk». Tüm çabalar boştu. İşgali değil önlemek, bir kaç saat daha geciktirmek gücüne bile sahip bulunulmuyordu. Miting'in sadece yüzeysel bir uyarış olduğunu farkedene bazı aydınlar ve subaylar Anadolu içinde bir direnmeyi örgütlemek ya da böyle bir direnmede çalışmak üzere o gece ve sabahın erken saatlarında İzmir'i terketteler. Geriye kalanlar ise elleri kolları bağlı çaresiz kendilerini bekleyen sonuca boyun eğdiler.

15 Mayıs sabahı saat altı sıralarında körfez girişinde Yunan birliklerini taşıyan gemiler görüldü. Onaltı taşıma gemisi, yanlarında korumalarına verilmiş muhriplerin himayesinde, Göztepe, Alsancak (ki o zamanki adıyla Punta) ve Karşıyaka yönünde ilerliyordu. O sırada gelenleri seyreden Ali Nadir Paşa'nın yapabildiği tek şey kolordu kasasındaki paralarla Haziran ayı maaşlarını dağıtmak olmuştur. Basmane garında harekete hazır bir tren vardı. Gar, ağzına kadar İzmir'den kaçmak isteyen Türklerle doluydu. Tren işletmesinde çalışan azınlıklardan olan memurların tüm direnmelerine rağmen katar hareket etti. Karşıyaka'ya geldiğinde Yunan gemileri de demirlerini atıyorlardı.

Bu noktada, ilk silahlı direnmeyi başlatan Hasan Tahsin Bey'in öyküsüne gelebiliriz. Gece Maşatlıktan dönen Hasan Tahsin oradaki mitingde aradığını bulamamış adamların ruh haliyle kızkardeşine olanları anlatmış ve düşünceli bir şekilde odasına çekilmişti. 15 Mayıs sabahı ise saat sekizde evden çıktı. Matbaasındaki çıraklarından Albert adlı bir musevi çocuğuyla kızkardeşine şöyle bir kart gönderdi: «Evden kat'iyen çıkma. Ben gelinceye kadar bekle. Gelmezsem Mr. Van der Zee gelip seni alacak».

Yunan gemileri Yenikale açıklarında görülmeden çok önce Kordon ve Pasaport dolayları binlerce Yunan uyruklu ve İzmirli rum tarafından doldurulmuştu. Bütün frenk mahallelerinde Yunan bayrakları asılmıştı. İlk birlikler saat 7.30 da karaya çıkarak Alsancak ve Pasaport karakollarını işgal ettiler. Saat 8.55 de Pasaporta yanaşan Patris ve Atronidos gemilerinden çıkan Efsun alayı askerleri İzmir'e ayak bastılar. Limandaki bütün gemiler düdüklerini çalıyor, kilise çanları ortalığı gürültüye boğuyordu. Saat onda Efsun alayı Pasaport'tan Konak meydanına doğru yola çıktı. Alay rumların taşkın gösterilerinden dolayı Pasaport'tan Konak alanına ancak bir saatte gelebilmişti. Çevredeki kahvehaneler Türkler tarafından doldurulmuştu. Konak meydanından kemeraltına giden dar geçidin önü çok kalabalıktı. Bu geçidin bir yanında, şimdi yanmış olan vilayet binası, diğer köşesinde de askeri kıraathane bulunmaktaydı. Efsun alayının önünde yerli rumlardan oluşan bir milis kıt'ası yürümekteydi. Milislerin başında gene yerli rumlardan bir Yunan teğmeni bulunuyordu; Fasilya mahallesinde meyhanecilik yapan bir rumun oğlu olan Yani. Atın üstünde ilerleyen Yani'nin elinde ucu yerlere kadar uzanan büyük bir Yunan bağrağı bulunmaktaydı. Hasan Tahsin'in silahı bu gürültülü alayın askeri kıraathaneye yaklaştığı sırada patladı. Önce hiç kimse bir şey anlamadı. sesler birden kesildi. Atın üstündeki teğmen Yani kanlar içinde yere devrildi. Bu şaşkınlıktan yararlanan Hasan Tahsin ve yanındaki bir kaç Türk

silahlarını ateşlemeye devam ediyorlardı. Sonra, Efsun alayının makinalı tüfekleri işlemeye başlayınca ilk yere düşen gene Hasan Tahsin'dir. Yunanlılar bu ilk kurşunun intikamını sivil halktan pek kanlı bir biçimde almıştır. Konak ve çevresinde, ve kordon boyunda kan akarken İngiliz işgalindeki postahannede telgrafçılar boş durmuyorlardı. Her tehlikeyi göz-önüne alarak şu telgrafı gizlice yurt içindeki merkezlere gönderiyorlardı : «İzmir yunanlılar tarafından işgal olundu. Şehirde katiliam bütün şiddetiyle devam ediyor. Kan gövdeyi götürüyor. Hamiyetli olan, Allahını seven vatan ordusuna imdat etsin.» Memurlar çektikleri her telgrafın arkasından şu notu da eklemeyi unutmuyorlardı : «Bu tegratı eline geçirmiş olan muhabere memuru arkadaşlarımızdan Allah aşkına rica ederiz, açık olan bütün hatlarla memleketin her yanına yetiştirsinler. Onlarda gönderdikleri yerlere bizim ricamızı tekrarlasınlar. Namuslarına, vatanperverliklerine, erkekliklerine havale...»

Bilindiği gibi Konakta patlayan ilk kurşun, dünyada yepyeni bir savaşın, ulusal bağımsızlık savaşının işareti oluyordu. Böylece, savaşın bitiminden beri kendi yorgunluğu ve bezginliği içersinde, umudsuz bekleyen toplum yeniden canlanmaya ve bağımsızlık yönünde direnme kararlarına ağır ağır katılmaya başlıyordu. Milli mücadelede, savaşım süreci içersinde, umudsuz bekleyen toplum yeniden canlanmaya başlıyor ve bağımsızlık yönünde direnme kararlarına ağır ağır katılmaya başlıyordu. Milli mücadelede, savaşım süreci içersinde artarak yükselen siyasal katılımın itici ve dürdücü güçlerinden biride bu olumsuz olay, yani İzmir'in işgalidir.

İşgale karşı yığınsal tepkiler, gösteriler

İzmirin işgali direnme kararını yükselten bir başlangıçtır. O ana kadar sadece yurtsever aydınları ilgilendiriyormuş gibi görünen konu, emperyalizme karşı durma gereği, birden bütün toplum katlarında yaygınlaşmaya; yurdun türlü yörelerinden işgale ve ona yol açan emperyalizme karşı sesler yükselmeğe başladı. Bunları bir karabasan gibi saran eziklik ve yenilmişlik duygusu sömürüye karşı isyan duygusuna dönüştü. O güne kadar savaşın yükünü çeken, savaş sonrasının ekonomik koşulları altında sessiz duran kesimler, daha doğru bir deyimle yığınlar «Ne yapmalı» sorusunu ciddi boyutlarda sormaya başladılar. O döneme kadar başlarına gelenlerden İttihatçıları, hatta bir yerde orduyu suçlayan, asıl nedeni, «Düveli Muazzamanın sömürgeciliği»ni ya görmüyorlar, ya da anıyamıyorlardı. İzmirin işgali bu konuda gözlerin açılmasına neden oldu.

İzmirin işgalinden sonra yurdun çeşitli yerlerinde işgali kınayan, direnme arzusunu dile getiren mitingler, gösteriler düzenlendi. Yurdun en ücra köşelerinden bile telgraflar çekiliyordu. Örneğin Denizli halkı adına müftü Ahmet Hulusi tarafından çekilen telgrafta şöyle denilmekteydi : «Meşrutiyetin ilanından beri elim ve kanlı feci olaylara uğradık. Fakat bunların hiçbirisi sevgili İzmirimizin Yunan kuvvetleri tarafından işgali haberinden doğan teessürleri meydana getirmemiştir. Bu sebeple bu işgali kat'iyen kabul edemeyeceğimizi ve hükümetin emirlerin hazır bulunduğumuzu arz-

eyleriz». Görülüyorki açık olmasa da tüm suçun meşrutiyetin ilânına yöneltilmesi bu telgrafta da egemendir. Emperyalizmin oynadığı oyunların farkına varma düşüncesi olgunlaşmamıştır.

İstanbul'daki müttefik sansürü İstanbul hükümetini de etkileyerek Türk toplumunun ortak direnme arzusunun yaygınlaşmasını engellemek için gerekli yayın yasaklarını koymakta geri kalmamıştır. İzmirin yunanlılar tarafından işgaline ilişkin ayrıntıları yazan bir çok gazete sansürün hisşına uğramış, bu konudaki haber ve yorumlar çıkarıldığı için gazeteler boş bırakılmış yerlerle yayınlanmıştır. Sansürün arkasından gazete kapatma kararları gelmiştir. İletişim olanaklarını kısıtlayan bütün bu engellemelere karşın gösteriler yaygınlaşarak devam etmiştir. Bunların en önemlileri İstanbul'da yapılanlardır. İstanbul mitinglerinin direnme eylemlerinin halk katlarına inmesinde, toplumun bağımsızlık bilincine ermesinde önemli yeri vardır.

18 mayıs pazar günü İstanbul üniversitesinde, o günkü adıyla Darülfünun'da ilk direniş toplantısı yapılmıştır. Gazetelerin haberlerine göre toplantıya katılan gençler silahlı mücadelenin başlamasını istemişlerdir. Filozof diye anılan Rıza Tevfik'in «Yapacağımız şeyi sükûnetle düşünelim. Fevkalâde bir zamandayız. Biz sopa ve silahla çıkmayacağız. Bugünü hak namına yaptıkları haksızlıkların bir vesikası olarak ortaya atmak isteriz. Bir gürültüye meydan vermeyerek, burada, bize tercih edilen anasırdan hiç bir suretle aşağı olmadığımızı göstereceğiz. Yalnız adi nümayişçilere meydan vermeyelim.» biçimindeki konuşması gençlerin tepkisine yol açmıştır. Tıp fakültesinden bir genç, «kan dökerek kahramanlıkla ölmek istiyoruz, miting istiyoruz, umum dar'ülfünunlulara, âlem-i insaniyete hitap edilmesini istiyoruz» diye konuşmuş hukuk fakülteli bir genç ise tıbbiyeli arkadaşlarını desteklemiştir. Yüksek okul öğrencisi bir kız da aynı kürsüde erkek arkadaşlarının direniş isteklerine katıldığını bağıra bağıra tekrarlamış, «Kim demiş bir kadın küçük şeydir, bir kadın belki en büyük şeydir» dizelerini tekrarlayarak «Türk kadınlarının isteklerini dile getirmiştir.

Üniversitedeki bu toplantı İstanbul mitinglerinin ilk işareti olmuştur. Nitekim Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı gün, 19 mayıs 1919 da Fatih camiiinin yanındaki alanda ilk miting düzenlenmiştir. Mitinge, o günkü gazeteler seksen bin dolaylarında İstanbullunun katıldığını yazmaktadırlar. Üniversite öğrencileri mitingın görkemli geçmesi için tüm güçlerini seferber etmişlerdi. Erkekler kollarında matem işareti olarak siyah bant taşıyorlardı. Kızlar ise «İzmir kalbimizdir» yazan rozetlerle mitinge gelmişlerdi. İstanbul mitinglerinin toplumumuza getirdiği önemli sonuçlardan biri de Türk kadınının açık bir biçimde erkeklerin yanında, onlarla eşit koşullarda direnme istemesini kanıtlaması olmuştur.

Nitekim Fatih mitinginde meydana toplanan binlerce İstanbulluya ilk defa bir kadın seslenmiştir. Ünlü yazar Halide Edip kürsüden şunları söylemiştir. «Bugün memleketimiz taksim tehlikesi karşısında, Adım adım kendi durumumuzdaki milletleri başımıza efendi yapmak istiyorlar. Bu

gün İzmir, yarın Konya, öbürgün İstanbul, sonra müslüman dünyasının başı olan Türk susturulmuş olacaktır. Buna karşı ne silahımız var? Kurşun, top, bomba? Bizim bunlardan da kavi silahlarımız var. Topun yüzüne tüküren milletlerin ruhu bizde de var. Sesimizi mutlak dünya işitecektir.» Halide Edip konuşmasını bitirdiği zaman meydanı dolduranlar arasında hiçkırı hiçkırı ağlayanlar çoğunlukta idi. Hukuk fakültesi müderrislerinden Selahattin Bey, Hüseyin Ragıp ve Tahsin Fazıl Bey'lerin konuşmalarından sonra son konuşmayı yine bir kadın Meliha hanım yapmış, «İzmir'imizin uğrunda mukaddes ve kıymetli vatanımıza feda olarak ölmek ulvi bir şeydir» diyerek Fatih camii avlusundaki heyecanı doruğa ulaştırmıştır.

İstanbul'daki Fatih mitingi yanı sıra Bursa, Trabzon, Giresun'da da aynı yönde işgali kınama mitingleri yapılmıştır.

İstanbul'daki ikinci toplantı 20 Mayıs 1919'da Üsküdar'da düzenlenmiştir. Doğancılarda toplanan otuz bine yakın kalabalık, şair Talat Bey, Doktor Ferruh Niyazi Bey, Sabahat Hanım ve Naciye Hanım gibi hatipleri dinlemiş ve şu kararı almıştır. «Halkı Türklerle meskun bütün yerlerin taksim kabul etmez bir küll olduğu hakkında evvelki günkü Fatih mitinginde ishar olunan kanaata iştirak etmiş ve gasp olunan bir hakkın istirdadı hususunda fevran edileceğini, şiddetli protesto şeklinde, matbuat vasıtasıyla bütün aleme ilan etmeğe karar vermiştir.»

21 Mayıs İstanbul'daki öğretmenler derslere girmeyerek üniversite konferans salonunda İzmir'in işgaline karşı bir toplantı düzenlemişlerdir. Diğer yandan 22 Mayıs'ta da Bakırköy ve Kadıköy'de kalabalık halk yığınlarının katıldığı iki kınama mitingi daha yapılmıştır. Bütün bu toplantıların belkide en görkemlisi ve filme alınarak görüntülenebileni ünlü Sultanahmet mitingidir. Bu mitingin önde geleni Halide Edip hanımdır. Sultanahmet mitingini onun anılarından aynen yansıtalım; Halide Edip anılarında diğer toplantıları da anlatmaktadır: «16 Mayıs 1919 sabahında kolejdeki hocam Miss Dotte bana telefon etti; sen misin Halide, bu İzmir meselesine çok canım sıkıldı... İzmir mi, ne oldu İzmir'e? Yunanlılar işgal ettiler. Yal... Bunu derdemez telefonu kapadım. Ertesi günü Türkocağından telefon ettiler, bir ses, İzmir kıtâlini protesto için bir miting hazırlıyoruz, bütün talebe birlikleri buna dahildir, hemen gel dedi. Ocağın Reisi o zaman Ferit Bey'di. Ocakta tüm gençler heyecan içindeydiler. Bir tanesi cebimde, otuz lira olsa hemen İzmir dağlarına çıkacağım dedi». Bu düşünce o zaman çok yaygındı. Bir yandan direnme arzusunu simgeliyordu, bir yandan da örgütsüzlüğü vurgulamaktaydı. Tereddütler, ne yapacağını bilmemeler hareketi bir yerde şaşkınlık içersinde bırakmaktaydı. Nitekim ilk miting olan Fatih toplantısında kimin konuşacağı konusu ortaya atılınca herkes mütereddit ve çekimser davranmıştır. Bu noktada tekrar Halide Edip'in anılarına dönelim: «Ben konuşurum dediğim zaman herkes çok sevindi, ve ilk miting yerinin Fatih olmasına karar verildi. Halk Fatih belediyesinin önünde toplanmıştı. Balkondan konuşulacaktı. Binanın üzenirde ayyıldızlı bayraklar rüzgarda sallanırken onun altında da, yani balkonun demir parmaklığının altında da bir siyah örtü sarkıtılmıştı. Kalabalığın ortasında as-

kerler ve zabitler vardı. Hepsi nutku bekliyordu. İlk cümlem : «Gece en karanlık ve ebedi görüldüğü zaman gün ışığı en yakındır oldu».

Sanırım bu küçük cümle tüm bağımsızlık savaşlarının umudunu simgelemektedir. Halide Edip Sultanahmet mitingini ise şöyle anlatmaktadır : «Bu 6 haziran 1919 a rastlar. Sultanahmet meydanına Fuat Paşa türbesi sokağından girdim. Yanımda kaç kişi vardı, beni kim götürüyordu bilemiyordum. Kalbim o kadar atıyordu ki yürürken sallanıyordum. Fakat meydanın başına gelipte kalabalığı görünce bana sükûnet geldi. Sultanahmet camiinin minareleri mavi göğe yükselen, usta bir sanatkârın ellerinden çıkmış beyaz neyler gibiydi. Minarelerin dar şerefelerinden siyah bayraklar havalarda dalgalanıyordu. Camiin önünde yerden yüksek bir kürsü vardı. O da siyah bir örtüyle kaplıydı. Kürsünün önünde A.B.D. başkanı Wilson'un on ikinci prensibini temsil eden bir yazı vardı, Sade meydan değil Ayasofya'ya kadar her yeri insan doluydu. Halk o kadar sıkışmıştı ki hareket edemeyecek bir haldeydi. Askerler kalabalığın iki yüz bin kişi olduğunu söylüyorlardı. Bu kımıldanamayacak kadar sıkı olan kalabalıktan başka camiin demir parmaklıkları, damlar, cami kubbeleri dahi insanlarla doluydu. Nasıl o kürsüye yaklaşabildim farkında değilim. İki yanımda, iki önümde dört süngülü asker bana yol açıyordu. Bunların gösterdiği kardeş sevgisi ve itinasını ömrüm boyunca unutmayacağım.»

Halide Edip kürsüye çıkarken bütün meydanı dolduran onbinlerce insan tekbir getirmeye başlamıştı. O güne ait haber filmlerini izleyenler kalabalığın görkemli dalgalanışını, o direnme isteğinin gönülleri dolduran imanlı haykırışını adeta duyar gibi olurlar. Halide Edip bu tekbir sesleri arasında kürsüye çıkarken neler düşünüyordu : «İnsanların kardeşliğini ve barışını ilan eden islamiyet ebedidir. Batıl inançlar ve dar görüşler islamiyet değil; Allahtan gelir gerçek islamiyet, ben bugün onun en yüksek noktasını ifadeye mecburum. Türkiye, benim zulme uğramış milletim de ebedidir. O öteki milletlerde de olan kusur ve faziletlere sahip olmakla beraber hiç bir maddi kuvvetin yok edemeyeceği manevi kudrete de sahiptir. Ben bugün onun zirvesini anlatmalı, insanlığın kardeşliğini ifade eden ruhunu vermeye çalışmalıyım.»

Halide Edip'in konuşması bütün meydanda yankılandı. Konuşmanın sonunda yüzbinler Halide Edip'in yeminini iki defa tekrarladılar. Yemin iki ögeyi içermekteydi : insanlık ve adalet esaslarına sadık kalmak, hangi şartlar altında olursa olsun hiç bir kuvvete boyun eğmemek. Kürsünün etrafında Çanakkale'de, Sarıkamış'ta ya da başka cephelerde yaralanmış bir sakat askerler kalabalığı vardı. Hemen herkes Halide Edip konuşurken ağlıyordu. Bu heyecana dayanamayan genç bir üniversiteli «Milletim, zavalı milletim» diye tüm gücüyle haykırdı. Kürsünün merdivenine oturmuş bir ihtiyar ise sürekli bir biçimde Sultanahmet mitinginin coşkusu bağımsızlık savaşına yığınların katılımının ilk işaretleriydi. Artık tüm ulus, bütün toplum katlarıyla savaşıma karar veriyordu. Hele Halide Edip'in şu son sözleri bugün bile bağımsızlık savaşımının sürekli yolculuğunda olan bizim gibi uluslara yol gösterecek niteliktedir : «Kardeşler,

vatandaşlar, evlatlar beni dinleyiniz! Yabancı hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan kuvvetimizdir. Bütün milletlerin haklarını kazanacağı gün uzak değildir. O gün geldiği zaman bayraklarınızı alınız. Bu maksat için canlarını veren kardeşlerinizi ziyaret ediniz. Şimdi yemin edin ve benimle beraber tekrarlayın, yüreğimizdeki mukaddes heyecan milletlerin hakları ilan edilinceye kadar devam edecektir.»

Vargı

Yukarda, o günün yayın organlarından alarak, tüm heyecanını yanıstırmaya çalışarak sergilediklerimiz «yorgun savaşçılar» yığının tekrar savaşıma karar vermesini anlatır. Bu karar bir siyasal katılım niteliğindedir. Tek, tek, bireysel ve yerel kurumlar düzeyinde kalan bu katılım arzusu önce kongreler, sonra da 1919 seçimleri ile belirli bir yöne doğru toplanabilmiştir. Şu nokta açıktır ki düşmanların ve işbirlikçilerin kışkırtmaları bağımsızlık savaşını bilincinin bilenmesine neden olmuş, ilk direniş örgütlerini ve onların yığınlara mal olmasının kanıtı olan toplu gösterileri ortaya çıkarmıştır.

Siyasal katılımın çeşitli boyutlarını milli mücadele süresince görmek mümkündür. Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nin bizzat kendisi, yaptığı tartışmalar ve aldığı kararlarla bu katılımın en üst derecedeki bir örneğini vermiştir. Yatay ilişkilerin geliştiği bu dönemde, Türk toplumu sivil topluma en yakın olduğu günleri yaşamıştır.

KAYNAKLAR

Yapıtlar :

- Adıvar, Halide Edip., **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, Çan yay., 1962.
 Akşin, Sina., **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Cem yay., 1976.
 Arıburnu, K., **Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri**, Ankara, 1951.
 Coşar, Ömer Sami., **Milli Mücadele Basını**, Gazeteciler Camiyeti yay.
 Gökbilgin, Tayyip., **Milli Mücadele Başlarken** 2 cilt, İş Bankası yay., 1959 - 1965.
 Morali, N., **Mütarekede İzmir Olayları**, Ankara T.T.K. yay., 1971.
 Özalp, Kazım., **Milli Mücadele**, 2 cilt., Ankara, T.T.K. yay., 1971.
 Selek, Sabahattin., **Milli Mücadele**, 2 cilt, İstanbul, Ağaoğlu yay. 1970.
 Sertel, Sabiha., **Roman Gibi**, Ant yay., İstanbul, 1969.
 Taçalan, N., **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet yay., 1970.

Gazete ve Dergiler

Akşam
 Alemdar
 Atı
 Büyük Mecmua
 İkdam
 İstanbul
 İleri
 Peyam-ı Sabah
 Tasvir-i Efkâr
 Tevhid-i Efkâr